

Posicionament de les ràdios universitàries brasileres davant del públic: tensions entre les dimensions pública, institucional i educativa

NELIA R. DEL BIANCO

Universidade de Brasília

neliadelbianco@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3701-0929>

DEBORA CRISTINA LOPEZ

Universidade Federal de Ouro Preto

debora.lopez@ufop.edu.br

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1030-1996>

ELTON BRUNO PINHEIRO

Universidade de Brasília

eltonbrunopinheiro@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1465-1288>

Article rebut el 27/05/24 i acceptat el 15/10/24

Com citar:

Bianco, N.R. Del, Pinheiro, E.B., i Lopez, D.C. (2024). Posicionament de les ràdios universitàries brasileres davant del públic: tensions entre les dimensions pública, institucional i educativa. *Quaderns del CAC*, 50, 85-97.

doi: <https://doi.org/10.60940/qcac50id431856>

Resum

Aquest article analitza els documents i els llocs web de ràdios universitàries brasileres d'AM i FM d'institucions d'educació federals. Mitjançant una anàlisi documental de reglaments i polítiques editorials i una de categorial de contingut de les seccions "Qui som" i "Programació" dels llocs web de 26 emissores, busquem entendre com s'alineen amb els principis del Servei de Radiodifusió Pública brasiler. Entre els resultats, destaquem el predomini d'una autoidentificació com a educativa, amb valorització de la cultura local i regional, i la manca de mecanismes de participació social.

Paraules clau

Ràdio universitària, ràdio educativa, polítiques de comunicació, pluralitat, Brasil, anàlisi categorial de contingut, anàlisi documental.

Abstract

This article analyses the documentation and websites of AM and FM university radio stations of Brazilian federal educational institutions. Through the documentary analysis of regulations and editorial policies and a categorical content analysis of the "About us" and "Programming" sections of the websites of 26 broadcasters, we seek to understand how these entities align with the principles of the Brazilian Public Broadcasting Service (SRP). The results highlight the predominance of self-identification as an educational service, with a high value on local and regional culture and a dearth of mechanisms for social participation.

Keywords

University radio, educational radio, communication policies, plurality, Brazil, categorical content analysis, documentary analysis.

Introducció

Les ràdios universitàries van sorgir a l'ecosistema mediàtic brasiler a la segona meitat del segle xx. La primera emissora, Rádio da Universidade Federal do Rio Grande do Sul, va començar a emetre el 1957 (Mustafá *et al.*, 2017). Legalment, la llicència concedida era de caràcter comercial. No va ser fins al Decret llei 236/1967 que aquest tipus de llicència es va definir com a educativa. La categoria inclou des d'emissores d'AM i FM sota control d'universitats públiques

i privades, i governs estatals i municipals, fins a fundacions de dret privat, i la finalitat ha de ser exclusivament la difusió de programes educatius i culturals, sense ànim de lucre, destinats a l'enfortiment de l'educació bàsica i superior. Hi ha 730 emissores educatives d'AM i FM en funcionament, xifra que correspon a l'11% de totes les emissores del sistema de radiodifusió del país (Ministério das Comunicações, 2022). El mapatge dut a terme per Kischinhevsky *et al.* (2022) mostra que hi ha 128 emissores universitàries vinculades a 118 institucions d'educació superior.

La radiodifusió universitària és diversa a tot el país, des d'emissores gestionades directament pel Rectorat o per òrgans vinculats a les institucions d'educació —que operen amb professionals contractats o funcionaris—; vinculades a fundacions universitàries; emissores que poden formar part d'unitats acadèmiques —generalment facultats de comunicació social—, o fins i tot combinar més d'un d'aquests models (Kischinhevsky *et al.*, 2019).

Per llei, les emissores de ràdio sota control de les universitats públiques federals (Institucions Federals d'Ensenyament Superior, IFES) formen part del Servei de Radiodifusió Pública (SRP) (Llei 11.652/2008), regit per principis relatius a la gestió (autonomia, independència i participació social) i a la producció de continguts (pluralitat, diversitat, promoció de la cultura nacional i regional i compromís amb fins educatius). A més, existeix una política pública en desenvolupament des del 2009 per integrar aquestes emissores a l'esfera pública a través de la seva afiliació a la Xarxa Nacional de Comunicació Pública, gestionada per l'Empresa Brasil de Comunicação.

L'objectiu d'aquest estudi és analitzar des de la perspectiva de les polítiques de comunicació¹ i dels principis de la UNESCO (2002)² per a la radiodifusió de servei públic com les emissores universitàries sota control de les universitats públiques federals brasileres es defineixen davant del públic. La investigació se centra en l'anàlisi documental (Moreira, 2008) dels reglaments i de la política editorial, i en l'anàlisi categorial de contingut (Sampaio i Lycarião, 2021) de les seccions "Qui som" i "Programació" dels llocs web i de les xarxes socials institucionals de 26 emissores universitàries d'AM i FM sota control de les IES federals. L'objectiu és identificar: a) en quina mesura s'ajusten als principis del Servei de Radiodifusió Pública Brasiler quant a la definició de la seva imatge i dels objectius dels seus programes davant del públic; i b) des del punt de vista institucional, si hi ha evidències d'autonomia editorial, financera i administrativa, així com participació i control social.

L'argument central és que les emissores brasileres formen part de l'esfera pública, amb una tensió davant d'una triple imatge que es mou entre la dimensió educativocultural com a herència dels seus orígens; l'imperatiu de fer una comunicació institucional per divulgar la producció científica de les institucions i servir de laboratori d'ensenyament, i els principis del Servei de Radiodifusió Pública.

El concepte de ràdio universitària

No podem pensar en la ràdio universitària singular. El concepte varia segons els autors i l'escenari nacional on es desenvolupa el debat. Això gira al voltant, per exemple, de les diferències en la legislació i en el finançament de les emissores, que repercuteixen en la manera d'organitzar i gestionar els recursos humans i els continguts (Vázquez Guerrero, 2021). No obstant això, hi ha punts en comú, que es manifesten principalment en la finalitat de les emissores. En observar les experiències

iberoamericanes, l'autor es va adonar de l'expansió dels intercanvis entre Portugal, Espanya i els països de l'Amèrica Llatina, a causa de l'efervescència i la diversitat de la radiodifusió universitària en aquest continent.

Vázquez Guerrero (2012) sosté que aquestes emissores han sorgit a l'ecosistema mediàtic com a alternatives que busquen una comunicació justa i democràtica. Per això s'acosten a la ciutadania, produeixen continguts que parlen directament de la seva vida quotidiana i compleixen el seu compromís social i la seva funció de servei públic (Casajús, 2012). En aquest sentit, les ràdios universitàries formen part d'un moviment de democratització de la comunicació (De Deus, 2006; Martín-Pena i Giorgi, 2019), que amplia l'accés de l'audiència al micròfon i construeix una comunicació sonora plural.

Aquesta pluralitat també està vinculada al caràcter educatiu de les ràdios universitàries. S'hi formen periodistes, locutors, publicistes, gestors, etc. Amb la diversitat de perfils laborals, hi ha diverses maneres d'integrar els estudiants de comunicació a les rutines, organitzar les activitats i finançar les emissores. Per Lopez (2019), la formació de professionals és un dels grans reptes i un dels objectius principals de les ràdios universitàries, que es duu a terme a través d'enllaços entre la teoria, la pràctica i el dia a dia de les audiències i els estudiants (Martín-Pena, Lopez i Freire, 2023). La ràdio universitària "uneix en la seva essència el paper formatiu, experimental i transmissor de coneixement inherent a les universitats i emfatitza el seu esperit d'extensió cap a la societat" (Casajús, 2018: 98). Amb això, reitera el compromís amb la societat i amb la formació personal i professional dels comunicadors.

Un dels reptes de la gestió de les emissores universitàries rau precisament en aquesta diversitat de característiques i orígens. Això no obstant, especialment en la mostra analitzada en aquest article, es tracta d'emissores públiques i, sobretot, d'emissores de caràcter públic. Paulo Fernando Lopes i Roberto Sousa (2020) advoquen per una articulació entre la formació de professionals, la programació i l'interès públic, que es pot aconseguir a través de la independència, la transparència i l'autonomia administrativa i financera.

Però, quina és la realitat de la ràdio universitària brasilera? Pel que fa a la gestió, les dades d'un estudi de Marcelo Kischinhevsky i Izani Mustafá (2018) mostren que la meitat de les ràdios brasileres tenien gestió institucional; el 18,2%, gestió voluntària, i el 31,8%, models mixtos. En les dues segones categories, el treball dels estudiants és fonamental per al dia a dia de l'emissora. Pel que fa a l'organització, els autors van trobar emissores predominantment subordinades a les rectories, als departaments de comunicació o a les fundacions. D'altra banda, són poques les ràdios que destaquen per tenir un nucli propi a l'organigrama de la universitat o que estan vinculades a unitats acadèmiques (especialment, de comunicació). Així i tot, segons assenyalen els autors, la majoria de les ràdios estan supervisades per professors.

El personal i el finançament són punts sensibles en la constitució de les ràdios universitàries brasileres. En general,

els equips són insuficients per produir continguts propis. A més, hi ha una baixa remuneració mitjana i manca de claredat quant a l'assignació pressupostària de les emissores. Kischinhevsky i Mustafá (2018) revelen dificultats en termes de recursos humans, financers i infraestructura a les emissores, la qual cosa repercuteix en una baixa capacitat de producció, menys potencial innovador i predomini d'una gestió sense planificació estratègica. Així i tot, destaquen els esforços de les emissores per mantenir les ràdios en funcionament i complir compromisos com les relacions amb la comunitat, la cultura i la ciutadania.

El llegat educatiu de la ràdio universitària brasilera

Comprendre el context actual de funcionament i els desafiaments contemporanis que afronten les ràdios universitàries brasileres requereix reflexionar sobre les seves condicions originals. Així, hi ha tres dimensions que abracen una mena d'herència educativa i que han condicionat la creació i el desenvolupament de les ràdios universitàries: la històrica, la cultural i la normativoregulatòria. Aquestes dimensions no són excloents entre si, no han tingut un impacte lineal en el procés de conformació de les ràdios vinculades a les institucions d'educació superior i, d'alguna manera, encara tensen la manera com continuen operant.

Pel que fa a la dimensió històrica, destaquem dues qüestions. La primera fa referència a la influència d'Edgar Roquette-Pinto i els seus interessos en l'educació i la ciència, quan va fundar la Rádio Sociedade do Rio de Janeiro el 1923, amb els objectius de “valoritzar continguts educativoculturals elitistes/erudits de caràcter formatiu-instructiu”, “enfortir la divulgació científica orientada al desenvolupament sociocultural”, però també propagar “ideals nacionalistes” (Pinheiro, 2019:59), propugnats pels governs de l'època. La segona al·ludeix al fet que aquests interessos van ser abraçats per l'Estat brasiler, que va rebre Rádio Sociedade do Rio de Janeiro com a donació el 1936, a la qual va designar com a Rádio MEC. Això va evidenciar com Roquette-Pinto també “va contribuir a l'establiment del sistema estatal de radiodifusió”. En el període del 1930 al 1970, l'Estat buscava als mitjans educatius, molt més enllà de la reducció dels índexs d'analfabetisme, “el creixement econòmic, així com l'enfortiment de les comunicacions, l'escurçament de les distàncies espaciotemporals, la propagació d'ideologies (com la de la dictadura militar) i el reforçament de la construcció d'una identitat nacional”. (Bianco i Pinheiro, 2017:15).

Zuculoto (2012:198) assenyala que, “a partir de les arrels plantades per Roquette-Pinto”, diverses “escoles radiofòniques” es van estendre pel Brasil. Alguns exemples d'emissores o serveis i projectes destinats “exclusivament a instruir a través de les ones de ràdio” van ser: els programes i emissores del MEB (Movimento de Educação de Base), Universidade no Ar, SAR (Serviço de Assistência Rural), SIRENA (Sistema Rádio Educativo Nacional) i el Proyecto Minerva, aquest darrer marcat per “línies polítiques de la dictadura militar per desenvolupar les comunicacions i l'educació a distància per ràdio com a

mitjà d'integració nacional i propagació de la seva ideologia” (Zuculoto, 2012:234). Minerva va ser, doncs, un projecte “alineat amb la reacció de la dictadura a les accions d'educació popular que la van precedir, com el MEB, Movimento de Educação Básica de la Iglesia Católica”. (Pinheiro, 2019:106).

La síntesi d'aquesta dimensió històrica discutida fins aquí permet comprendre de manera més contextualitzada la dimensió cultural de la influència d'aquesta herència educativa a les ràdios universitàries del país. A grans trets, aquesta dimensió presenta dos aspectes: a) una peculiar cultura organitzativa que va passar de l'altruisme i del voluntariat al camp de l'estabilitat del servei públic, les fites del qual són, respectivament, els anys de funcionament de la Rádio Sociedade do Rio de Janeiro i l'inici dels treballs de Rádio MEC; i b) algunes recurrències en els processos de producció, entre els quals destaquen la creació i transmissió de continguts en què no s'evidencia un procés dialògic, i és molt predominant la difusió de programes de caràcter elitista/erudit, com xerrades, conferències, classes i concerts, entre d'altres.

Com expliquen Bianco i Pinheiro (2017:17), aquesta dimensió cultural també es pot evidenciar en cinc aspectes més: a) l'aspecte idealista, relacionat amb els desitjos de personatges com Edgar Roquette-Pinto i Enrique Morize que la ràdio sigui, de fet, una escola per als més pobres; b) l'aspecte desenvolupista, explicat pel desig de creixement econòmic i de recuperació d'una identitat nacional (ideològica) per al país, presentat pels governants del poder executiu federal brasiler que van veure néixer —institucionalment— la radiodifusió; c) l'aspecte *amateur*, que es pot exemplificar per la improvisació, les adaptacions de continguts i la formació professional, però també per l'embrionària qüestió tecnològica, amb equips i condicions de treball i transmissió no sempre adequats; d) l'aspecte organitzatiu, a través del qual podem veure l'impacte de les formes d'estructuració/organització d'aquestes emissores educatives, en primer lloc com a “societats” o “clubs”, quan preval un cert altruisme en les pràctiques de gestió i fins i tot de sostenibilitat financera, i, en segon lloc, a partir de l'estabilitat del servei públic, que històricament és un espai moltes vegades permeat pel proselitisme polític, els mandats partidaris i les intervencions d'interès particular dels governs de torn; i e) l'aspecte negociador, evidenciat pel lloc subordinat assignat per diversos governs al segment de radiodifusió educativa a favor del segment comercial.

Aquests temes obren el camí per abordar la dimensió normativoregulatòria, en concret el marc regulador (1937-2015) que va configurar el Servei de Radiodifusió Educativa al Brasil de manera descentralitzada, “amb les subvencions en mans del Ministeri d'Educació a escala federal i, a escala estatal i, eventualment, municipal, en mans dels governs estatals, les alcaldies i les universitats públiques”. (Bianco i Pinheiro, 2017:20). És important destacar que, tret de les ràdios gestionades per fundacions privades, una part significativa de les emissores d'aquest segment depenen majoritàriament del finançament estatal, que es considera insuficient en la majoria dels casos.

A més, tot i que l'aspecte comú d'aquest marc és la definició que el Servei Educatiu de Radiodifusió es destinava a la transmissió de programes educatius i culturals, es va veure repetidament impactat per la lògica del patrimonialisme i del clientelisme, ja que innumbrables emissores educatives es van entregar, per exemple, a fundacions privades vinculades a polítics. Aquesta "herència" va acabar posant en tensió les diverses perspectives entre el servei educatiu i el servei estatal/governamental, quant als objectius i principis que havien de complir cada un.

Un relatiu avanç cap al redisseny d'aquest escenari es va produir amb la publicació de la Disposició núm. 256 del Ministeri de Comunicacions, de 6 de juliol del 2011 (avui derogada). Aquesta disposició va establir criteris per orientar l'anàlisi de les propostes d'ús de freqüències educatives, que donaven preferència a la disputa, segons l'article 4, "en primer lloc, a les universitats federals; en segon lloc, als estats; en tercer lloc, a les universitats estatals; en quart lloc, als municipis, i en cinquè lloc, a les universitats municipals". (Brasil, 2011).

La Disposició núm. 4335/2015/SEI-MC, de 17 de setembre del 2015, que "disposa sobre els procediments d'autorització i concessió per a l'execució de serveis de radiodifusió sonora en freqüència modulada i de sons i imatges, amb finalitats exclusivament educatius" (Brasil, 2015) va representar un avanç més significatiu, en revisar la comprensió conceptual dels programes educatvoculturals, enumerar-ne els principis i objectius, i redefinir les prioritats per rebre una concessió pública per al Servei de Radiodifusió Educativa.

Les ràdios universitàries brasileres i l'àmbit públic

Havent reflexionat analíticament sobre les tres dimensions (històrica, cultural i normativoregulatòria) que influeixen en el patrimoni educatiu de les ràdios universitàries del país, cal comprendre també la formació del camp públic i com aquesta condició ha impactat o tensat el treball de les ràdios universitàries. L'article 223 de la Constitució Federal brasilera del 1988 estableix que el sector públic és complementari dels sistemes de radiodifusió privat i estatal. Encara que l'article romanguí sense reglamentar, en certa mesura va passar a comprendre's millor amb l'aprovació de la Llei núm. 11652, que "estableix els principis i els objectius dels serveis públics de radiodifusió operats pel Poder Executiu o concedits a entitats de la seva administració indirecta" i que "autoritza el Poder Executiu a crear l'Empresa Brasil de Comunicação - EBC" (Brasil, 2008). D'acord amb la legislació, s'entén que l'esfera pública inclou les emissores estatals no comercials, educatives, culturals i universitàries.

A més, la integració en el camp ha estat estimulada a través de la política d'integració d'aquestes emissores a la Xarxa Nacional de Comunicació prevista a l'article 8, que és precisament una de les competències de l'EBC: "Art. 8 - És competència de l'EBC: (...) III - establir cooperació i col·laboració amb entitats

públiques o privades operadores de serveis de comunicació o de radiodifusió pública, per mitjà de convenis o altres ajustaments, amb vista a la formació de la Xarxa Pública Nacional de Comunicació" (Brasil, 2008). El paràgraf tercer del mateix article estableix que, per formar part de la xarxa, la programació de les entitats públiques i privades ha de complir amb els principis i objectius de l'SRP, com ara actuar com a complement dels sistemes privat i estatal; promoure la pluralitat de fonts per a la producció i distribució de continguts, la diversitat de temes i formats, la cultura nacional i el respecte pels valors ètics i socials; i fomentar la construcció de la ciutadania, la consolidació de la democràcia i la participació en la societat, per garantir el dret a la informació, la lliure expressió del pensament, la creació i la comunicació (Brasil, 2008).

Encara que s'hagin de guiar per aquests principis i objectius, les emissores universitàries tenen altres peculiaritats, relacionades amb els seus vincles amb els òrgans de gestió institucional, amb la comunitat interna i externa i, per descomptat, amb els estudiants i investigadors que troben en la ràdio un espai per desenvolupar habilitats i competències en l'ampli camp de la comunicació i àrees afins. A aquestes particularitats s'hi sumen els desafiaments de les competències assignades per la Norma Nacional de la Xarxa Pública de Comunicació/Ràdio - NOR 402 (EBC, 2021, p. 2), com ara l'emissió de quatre hores de programació produïda pels associats.

El Govern del president Lula (2023-2026) ha impulsat el creixement d'aquesta xarxa mitjançant la signatura d'acords de cooperació entre l'EBC i les universitats públiques interessades a instal·lar canals de ràdio i televisió. L'associació és bidireccional: les universitats han d'emetre continguts locals i retransmetre part de la programació de l'EBC (TV Brasil, Rádio Nacional o Rádio MEC). A canvi, l'EBC ofereix suport tècnic en els tràmits per obtenir la llicència, suport tècnic i formació, a més de donar més visibilitat als continguts regionals a través de l'emissió nacional. El 2023, l'RNCP comptava amb 39 emissores de ràdio en funcionament amb el control de les universitats. Entre aquestes emissores, n'identifiquem 12 de vinculades a universitats federals. Entre el 2023 i el 2024, es van signar 35 nous convenis amb IES federals. L'objectiu dels gestors de la xarxa és tenir 109 emissores d'FM en funcionament per a l'any vinent (EBC, 2024b).

Metodologia

En aquest article, partim de la premissa que la comunicació institucional revela la identitat i la imatge de les emissores universitàries, a més de reflectir-ne l'actuació, els valors i les directrius, i la imatge que volen projectar al públic. Per dur a terme la investigació, duem a terme una anàlisi documental (Moreira, 2008) de reglaments i política editorial, i una anàlisi categorial de contingut (Sampaio i Lycarião, 2021) de les seccions "Qui som", "Programació" i "Participació social" dels llocs web institucionals i les xarxes socials (Facebook,

Instagram i YouTube) d'emissores de ràdio d'universitats federals brasileres.

Entenem la comunicació institucional com una expressió pública virtual que revela la identitat i la imatge de les emissores, a més de reflectir-ne les accions, els valors, les directrius i el posicionament davant del públic. És una expressió estratègica (Kunsch, 2009) que pretén construir, mantenir i millorar la imatge i la reputació de l'organització, d'acord amb els seus objectius i valors. Comprèn tant la comunicació interna, adreçada a empleats i col·laboradors, com l'externa, adreçada al públic en general. Es refereix a la manera com l'organització es presenta a si mateixa i com el públic la percep.

Per entendre com es representen les emissores analitzades als espais institucionals i com aquesta representació està connectada amb els principis del Servei de Radiodifusió Pública brasiler, fem dos models d'anàlisi: documental i de contingut categòric.

L'anàlisi de contingut categorial va seguir els passos tradicionals. Inicialment, es van llegir els textos per identificar possibles temes emergents. A continuació, es van codificar, identificar i etiquetar les parts dels textos considerades rellevants per als objectius de la investigació. Basant-se en Sampaio i Lycarião (2021), es van aplicar dues categories de codificació: a) codificació deductiva (categories *a priori*) basada en els principis de la UNESCO i del Sistema de Radiodifusió Pública, que defineixen les característiques de les emissores públiques; i b) codificació inductiva (categories emergents identificades durant el procés de lectura i anàlisi de les dades). Es tracta de categories *a priori* basades en la revisió de la literatura sobre la radiotelevisió pública: educativa, cultural, pública, pluralitat, diversitat, diferenciació i ciutadania. Les categories que van sorgir de la lectura dels textos són: extensió, institucional, informació, periodisme, divulgació científica, alternativa, qualitat, laboratori pedagògic, cultura regional i local.

Els codis es van identificar en dues etapes. Primer, la categorització era manual, mitjançant l'observació de les unitats significatives al text. Després, amb l'ajuda del programari d'anàlisi qualitativa Atlas.ti, es van identificar els codis en el text, i es va intentar comprendre'n el significat a partir dels contextos socials i culturals de la universitat pública i de l'ecosistema mediàtic brasiler. Els codis es van agrupar en dues dimensions: a) com les ràdios es defineixen a si mateixes, i b) com les ràdios defineixen la programació a partir del tríode música, notícies i periodisme. Es pot observar que hi ha codis semblants a tots dos segments, però s'utilitzen amb significats diferents.

El corpus d'anàlisi es va armar encreuant informació del mapatge dut a terme per Kischinhevsky *et al.* (2022), de l'estudi sobre ràdio pública de Nísio Teixeira i Rafael Medeiros (2019) i del mapa interactiu de la Xarxa Nacional de Comunicació Pública (EBC, 2024a). Identifiquem 26 emissores d'AM i FM que operen sota el control d'universitats públiques federals, 12 de les quals estan afiliades a la Xarxa Nacional de Comunicació Pública (Taula 01).

A partir d'aquesta anàlisi, ens vam adonar del predomini de llocs web precaris, mancats d'informació completa, desactualitzats i sense una visió conjunta. Això va representar un desafiament per a l'estudi, que considera el lloc de la comunicació institucional en la construcció de la identitat de les emissores. Una dada important és que el 73% tenen pàgina web pròpia, de manera que es configura un espai informatiu perquè l'oient conegui la programació i interactui amb la ràdio. Les altres són pàgines dins de la web de la universitat o fundació que dona suport a l'emissora, que presenten informació institucional sense configurar-se en un espai d'interacció amb l'audiència. Aquesta precarietat també es reflecteix a les xarxes socials. Cinc no tenen perfil en cap xarxa social. En les que sí que en tenen, s'observa que la meitat l'actualitzen sovint, i les altres, de manera esporàdica i sense regularitat (Taula 02).

En el plantejament de l'anàlisi documental es van examinar documents, com ara directrius de política editorial o reglaments interns, per identificar el perfil de l'emissora i els principis de programació. La recerca d'aquests documents va resultar en una mostra reduïda de materials disponibles als llocs web de les emissores per a la seva anàlisi. Es tracta de documents que podrien oferir més detalls sobre la seva política editorial, el posicionament cap al públic i el compromís amb els principis de la comunicació pública, per exemple. Quant a això, només es van identificar sis emissores que van publicar els seus lineaments de política editorial al lloc web: Rádio Universidade AM 800, Rádio Universitária 107.9 FM, Rádio Universitária UFG 870 AM, Rádio Paulo Freire AM 820, UniFM 107.9 i Universidade FM 106.9.

Per identificar proves de mecanismes de participació de l'audiència en la gestió de les emissores, busquem documents que formalitzin aquesta pràctica, que es pot donar a través del consell d'administració o el comitè editorial i de programació. La UNESCO (2001) recomana aquest tipus de mecanismes de participació com un mitjà per garantir que la comunitat on es troben les emissores pugui tenir una opinió sobre la programació.

Tot i això, no es van identificar documents ni indicis que les emissores que componen el corpus de la recerca mantinguin aquest tipus de participació social a través d'aquests mecanismes tradicionals.

Per tant, les ràdios analitzades utilitzen la convocatòria pública per acostar-se a la societat. Aquest tipus d'acció és una manera d'incloure produccions d'individus, associacions, organitzacions de classe i ràdios comunitàries, amb el suport de lleis d'incentiu o sense. A tres emissores hi ha documents en què orienten la realització d'avisos públics: Rádio Federal FM de Pelotas, Rádio Paulo Freire i Rádio UFSCar.

Taula 1. Emissores incloses en el corpus de la investigació

Ràdio	Universitat	Província	Afiliació RNCP
1. Rádio Universitária 107.9 FM	Universidade Federal do Ceará	Ceará	Sí
2. Rádio Universitária 96.9 FM UNIFAP	Universidade Federal do Amapá	Amapá	Sí
3. Rádio UFS FM 92.1	Universidade Federal de Sergipe	Sergipe	Sí
4. Universidade FM 106.9	Universidade Federal do Maranhão	Maranhão	No
5. Rádio Universitária 88.9 FM	Universidade Federal do Rio Grande do Norte	Rio Grande do Norte	No
6. Universitária FM. 107.5	Universidade Federal de Uberlândia	Minas Gerais	No
7. Rádio Universitária 100.7 FM	Universidade Federal de Viçosa	Minas Gerais	No
8. Rádio Federal FM 101.3	Universidade Federal de Alfenas	Minas Gerais	No
9. Rádio UFMG Educativa 104,5 FM	Universidade Federal de Minas Gerais	Minas Gerais	Sí
10. Rádio Federal FM 107.9	Universidade Federal de Pelotas	Rio Grande do Sul	No
11. Rádio Educativa UFMS 99.9 FM	Universidade Federal de Mato Grosso do Sul	Mato Grosso do Sul	Sí
12. Rádio UFSCAR 95.3	Universidade Federal de São Carlos	São Paulo	No
13. FURG FM 106.7	Universidade Federal do Rio Grande	Rio Grande do Sul	Sí
14. Rádio UFOP Mariana 103.5 FM	Universidade Federal de Ouro Preto	Minas Gerais	Sí
15. Rádio FM Universitária 96.7	Universidade Federal do Piauí	Piauí	Sí
16. Rádio Universitária FM 95.9	Universidade Federal de Roraima	Roraima	Sí
17. Rádio UFT 96.9 FM	Universidade Federal do Tocantins	Tocantins	Sí
18. UNIFM 94.5	Universidade Federal do Paraná	Paraná	No
19. UniFM 107.9	Universidade Federal de Santa Maria	Rio Grande do Sul	Sí
20. Rádio da Universidade 1080 AM	Universidade Federal do Rio Grande do Sul	Rio Grande do Sul	No
21. Rádio Paulo Freire AM 820	Universidade Federal de Pernambuco	Pernambuco	No
22. Rádio Universitária UFG 870 AM	Universidade Federal de Goiás	Goiás	Sí
23. Rádio Universitária AM 1570	Universidade Federal Itajubá	Minas Gerais	No
24. Rádio Universitária 105.7 FM	Universidade Federal de Lavras	Minas Gerais	No
25. Rádio Universidade AM 800	Universidade Federal de Santa Maria	Santa Maria RS	No
26. Rádio Universitária 99.7 FM	Universidade Federal dos Vales do Jequitinhonha e Mucuri	Minas Gerais	No

Font: Elaboració pròpia.

Taula 2. Estacions de ràdio investigades amb els seus llocs web i xarxes socials respectius

Ràdios	Llocs propis	Pàgina en l'altre lloc institucional	Xarxes socials
Rádio Universitária 107.9 FM	https://bit.ly/4ezYb6W		Instagram @radiouniversitariafm
Rádio Universitária 96.9 FM UNIFAP	https://bit.ly/4dHT2su		facebook.com/radiounifapoficial Instagram @ radiounifapoficial/
Rádio UFS FM 92.1		https://bit.ly/3YbB8d1	facebook.com/radioufs Instagram @radioufs
Universidade FM 106.9	https://bit.ly/3Nhd159		facebook.com/universidadefm106
Rádio Universitária 88.9 FM	https://bit.ly/4gTVL4M		facebook.com/fmuniversitariainatal/ Instagram @universitariafmnatal
Universitária FM 107.5		https://bit.ly/3BD3zYC	
Rádio Universitária 100.7 FM	https://bit.ly/3YiNTCB		
Rádio Federal FM 101.3		https://bit.ly/4eEAKD	facebook.com/groups/radiofederal
Rádio UFMG Educativa 104.5 FM	https://bit.ly/4dSI0kh		facebook.com/ufmgeducativa Instagram @ufmgeducativa
Rádio Federal FM 107.9	https://bit.ly/4dZwjbz		facebook.com/RadioFederalFmUfpel
Rádio Educativa UFMS 99.9 FM	https://bit.ly/3ZY9ZLN		
Rádio UFSCAR 95.3	https://bit.ly/3NtyUPP		facebook.com/escutediferente Instagram @radioufscar
FURG FM – 106.7		https://bit.ly/4eL2tZy	
Rádio UFOP Mariana 103.5. FM	https://radio.ufop.br		Instagram @radioufop
Rádio FM Universitária 96.7	https://bit.ly/3Y5PwC6		facebook.com/RadioFmUniversitaria967
Rádio Universitária FM 95.9	https://bit.ly/3Y0IH61		Instagram @rtv.ufr
Rádio UFT 96.9 FM		https://bit.ly/4eL9Gsn	Instagram @uftfm
UNIFM 94.5	https://bit.ly/4f0HukO		Instagram @unifm94.5
UniFM 107.9		https://bit.ly/4h3K0Og	facebook.com/UFSMradios
Rádio da Universidade 1080 AM	https://bit.ly/4fjrWcr		facebook.com/radioufrgs Instagram @radioufrgs
Rádio Paulo Freire AM 820	https://bit.ly/3zX7iQg		facebook.com/radiouniversitariapaulofreire Instagram @radiopaulofreire
Rádio Universitária UFG 870 AM	https://bit.ly/3NpYRjv		Instagram @radioufg/ facebook.com/radioufg/
Rádio Universitária AM 1570	https://bit.ly/3U2wECY		
Rádio Universitária 105.7 FM	https://bit.ly/3YkQzdz		facebook.com/universitaria105fm Instagram @universitaria105fm
Rádio Universidade AM 800		https://bit.ly/4h3K0Og	facebook.com/UFSMradios Instagram @radiosufsm
Rádio Universitária 99.7 FM	https://bit.ly/3YkSd4I		facebook.com/UnicentroFM

Font: Elaboració pròpia.

Imatge construïda davant del públic

Les ràdios universitàries es defineixen davant del públic sobretot com a educatives. Aquest concepte és present a la descripció de 17 de les 26 emissores analitzades. Aquesta condició està vinculada a la naturalesa de la llicència sense ànim de lucre concedida a la universitat pública. El terme també fa referència a la producció i la difusió de programes educatius destinats a promoure el coneixement científic i desenvolupar la sensibilitat crítica.

La segona accepció predominant és la cultural associada al caràcter educatiu. La promoció i la valorització de la cultura local i regional, així com la difusió de gèneres musicals absents a les emissores comercials, són pilars d'aquestes ràdios en la construcció de la seva imatge davant del públic.

En tercer lloc, destaca el sentit institucional. Estan concebudes com a canals de comunicació institucional que donen a conèixer les activitats de recerca, docència i extensió de les universitats. L'aspecte institucional està vinculat a l'estratègia de divulgació científica i difusió del coneixement científic produït a les institucions. Una part important d'aquests canals es posicionen com a difusors oficials de la universitat.

El quart sentit té a veure amb la missió d'actuar com a laboratori d'ensenyament per als estudiants, sobretot en els programes de Comunicació i Periodisme, que ofereixen als alumnes l'oportunitat de practicar i desenvolupar competències professionals en un entorn real de producció radiofònica, i els impliquen en activitats pràctiques de producció dels continguts de l'emissora i, en alguns casos, en la producció regular de programes exclusivament a partir d'aquesta activitat docent.

Finalment, les emissores universitàries destaquen per la seva actuació basada en els principis de pluralitat de veus i diversitat

cultural. Diuen que estan obertes a opinions i manifestacions artístiques diferents, cosa que garanteix una programació que reflecteixi la multiplicitat de segments de la societat. Aquesta condició es tradueix en la promoció de debats públics qualificats i en l'afirmació dels drets humans, el gènere i la diversitat racial. Es tracta d'una dimensió sovint vinculada al paper d'una emissora pública. Tot i això, s'observa que de les 12 ràdios d'IES federals vinculades a l'RNCP, només cinc es defineixen com a públiques, de les quals, casualment, quatre exploten llicències obtingudes per l'EBC.

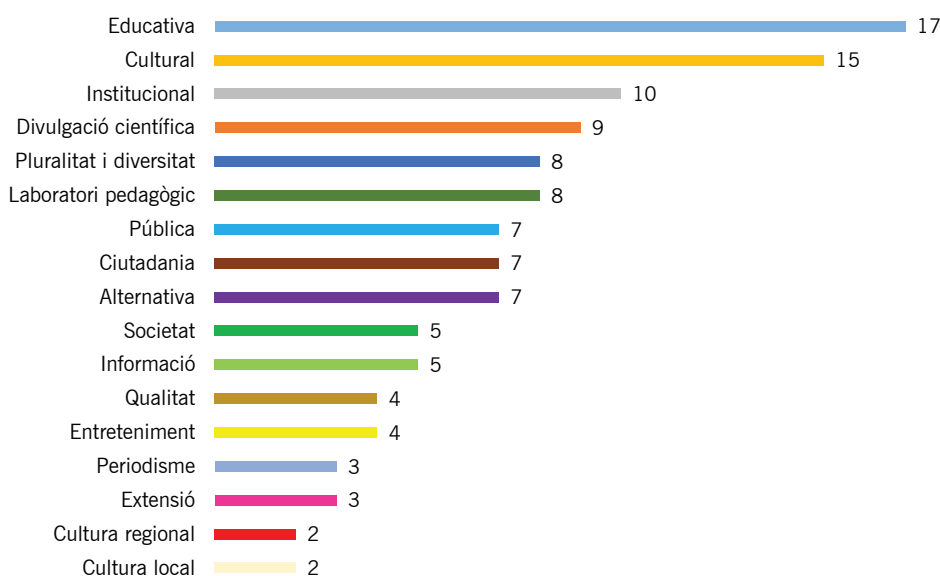
Definició del programa per al públic

Les ràdios universitàries es posicionen davant del públic a partir de la seva configuració, modelada per l'espai on s'ubiquen. A l'anàlisi de contingut categorial de les pàgines web i xarxes socials de les emissores a l'apartat de programació, observem, d'una banda, elements qualificatius i, de l'altra, un èmfasi en els gèneres dels programes.

Els qualificatius inclouen programes destinats a promoure la cultura local i regional, en què destaquen artistes i gèneres musicals que reflecteixen la identitat cultural de la localitat; l'adopció dels principis de diversitat i pluralitat de veus al periodisme; el compromís amb l'educació i la formació crítica del públic, i el posicionament com a alternativa als mitjans tradicionals quant a la diversitat de temes tractats i la qualitat de la producció.

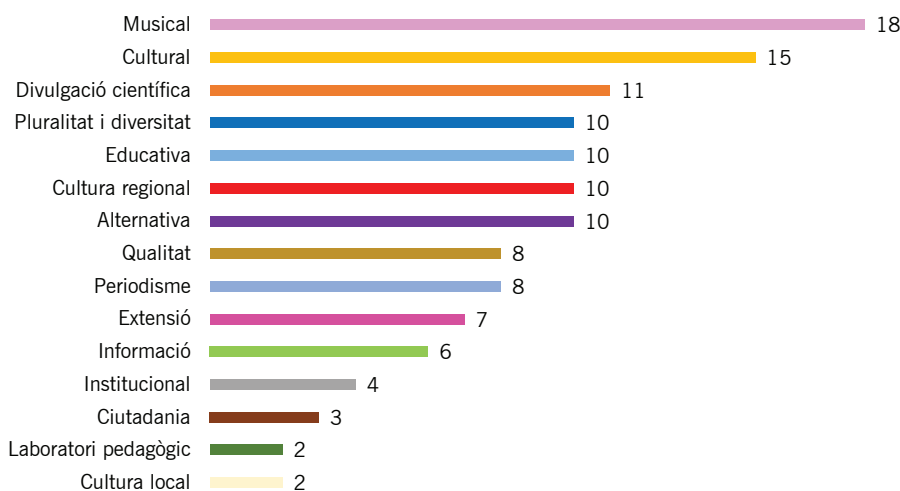
Pel que fa als gèneres, la majoria de les emissores organitzen la graella de programació al voltant d'un tríode format per la música, la informació i el periodisme. Cadascun aporta elements qualificadors que, combinats, confereixen característiques pròpies a cada segment de programació.

Gràfic 1. Característiques que defineixen les ràdios universitàries a ulls del públic

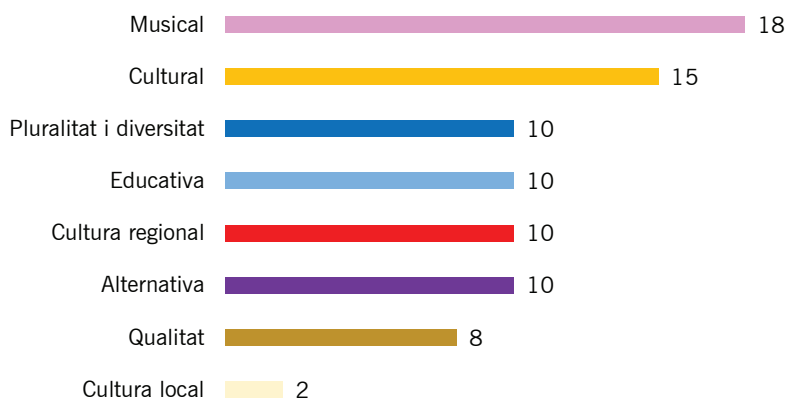
Font: Elaboració pròpia amb atlas.ti.

Gràfic 2. Característiques que defineixen els programes de la ràdio universitària

Font: Elaboració pròpia amb atlas.ti.

Gràfic 3. Característiques que defineixen la programació musical de les ràdios universitàries

Font: Elaboració pròpia amb atlas.ti.

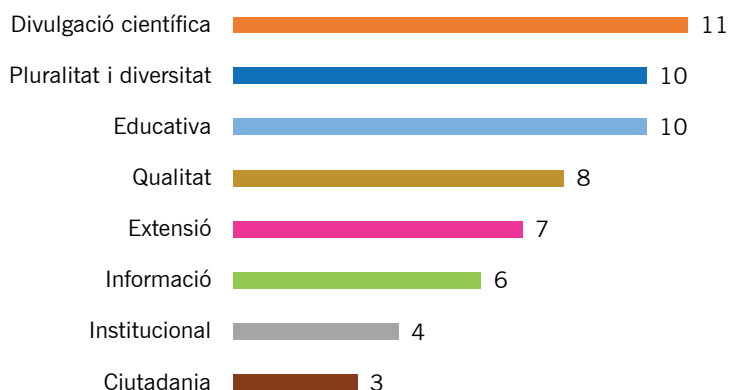
Pel que fa a la programació musical, totes les ràdios analitzades afirmen promoure els ritmes regionals i locals. La programació inclou gèneres poc difosos a les emissores comercials, com la música ètnica, regional i local. Hi ha una preocupació clara per mostrar que ofereix espai a la música alternativa d'artistes independents, sense vincles amb les grans discogràfiques. Dins del segment destaquen els programes musicals educatius que inclouen informació sobre gèneres i artistes orientada a l'apreciació musical. L'objectiu és seleccionar amb cura un repertori musical guiat per la qualitat i els principis de pluralitat i diversitat de veus i estils, des de rock fins a jazz, blues, xorinyo, samba i pop.

Sota l'empara de la programació informativa s'engloben els programes destinats a divulgar les activitats de recerca, docència i extensió, que fan accessible el coneixement científic produït a les universitats. Inclou programes que promouen l'extensió universitària, l'afirmació de la ciutadania i els drets socials i

continguts que fomenten la participació social i comunitària. També inclou emissions institucionals relacionades amb fets, èxits i activitats universitàries. Les ràdios afirmen que els seus programes informatius es destaquen per la qualitat dels continguts i la multiplicitat de fonts, formats i temàtiques.

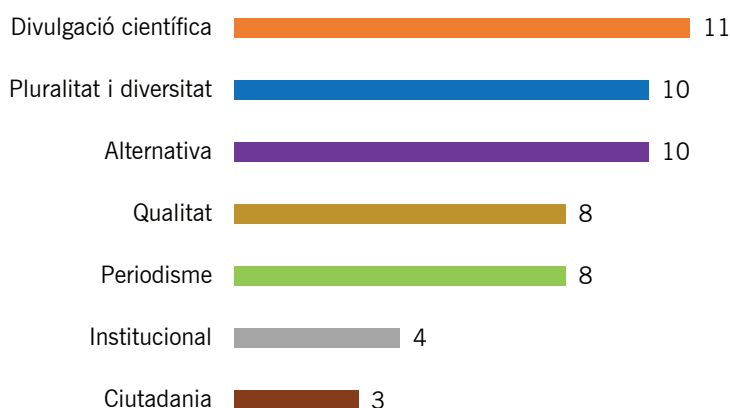
Des de la perspectiva de les emissores analitzades, la programació informativa és completa, qualificada i diferenciada pel que fa a la tria de temes. Les emissores destaquen que ofereixen notícies actualitzades, programes de debat i anàlisi d'esdeveniments socials i polítics. Entenen que aquests continguts són una manera d'estimular la conscienciació i el compromís cívic. Algunes inclouen la comunicació institucional i la divulgació científica com a part de la seva activitat periodística. S'expressen davant del públic com una distinció important respecte als mitjans tradicionals, ja sigui per l'enfocament que afavoreix la pluralitat de fonts o bé per la selecció temàtica. L'aspecte educatiu també impregna aquesta

Gràfic 4. Característiques que defineixen els informatius de les ràdios universitàries

Font: Elaboració pròpia amb atlas.ti.

Gràfic 5. Característiques que defineixen la programació periodística de les ràdios universitàries

Font: Elaboració pròpia amb atlas.ti.

dimensió quan les emissores anuncien que fan programes centrats en la comprensió de qüestions socials i polítiques rellevants per poder contribuir a la formació d'una societat ciutadana.

Participació i control social en la gestió

El sistema públic es diferencia d'altres models de comunicació per ser un espai gestionat per principis de transparència, democràcia, participació i control social, la qual cosa exigeix emissores amb autonomia de gestió i fonts de finançament diversificades per ser eficaces. Tot i això, la majoria de les emissores universitàries es financen exclusivament amb recursos públics de la mateixa institució. Tot i que algunes estan sota la tutela d'una fundació sense ànim de lucre controlada per la universitat, això no vol dir que tinguin una gestió independent, immune a les pressions institucionals, i encara menys autonomia financera.

En aquest context, en cap de les emissores analitzades

hi ha un consell d'administració ni un comitè editorial i de programació.³ Tot i que els principis de la radiodifusió pública brasilera preveuen la col·laboració de la societat civil amb les emissores, les ràdios analitzades no comptaven amb consells d'aquesta mena. La iniciativa més propera identificada va ser la Rádio Federal FM, de la Universidade Federal de Pelotas, que està en procés de creació d'un consell de programació. La proposta de creació del consell està sent analitzada per l'Advocacia-Geral da União.

Com assenyalava la investigadora Edna Miola (2009), el paper de la societat civil a les emissores públiques a través de models de participació forma part del procés de qualificació de les emissores i de legitimació de les decisions preses institucionalment i editorialment. L'autora assenyalava que hi ha poques emissores públiques que tinguin mecanismes consolidats de regulació i participació. N'hi ha principalment en grups més consolidats, com la Fundação Padre Anchieta, la Fundação Cultural i Educativa TV Minas i l'Empresa Brasil de Comunicação⁴ (2009:102).

Tot i això, el mecanisme que utilitzen per acostar-se a la societat és la convocatòria pública. El seu objectiu és identificar socis interessats en la producció i la coproducció independent de programes mitjançant criteris i procediments establerts en una convocatòria pública. Aquest tipus d'acció és una manera d'incloure produccions d'individus, associacions, organitzacions de classe i ràdios comunitàries, amb el suport de lleis d'incentiu o sense, com a estratègia per diversificar la programació amb punts de vista, perspectives construïdes a partir d'experiències en la societat.

De les 26 emissores analitzades, n'identifiquem només tres que duguin a terme regularment aquesta pràctica: Ràdio Federal FM de Pelotas, Ràdio Paulo Freire i Ràdio UFSCar. Curiosament, cap està vinculada a l'RNCP. D'altres ja havien experimentat amb la difusió de convocatòries públiques abans de la pandèmia de la covid-19, com ara Ràdio Universitària UFG i Ràdio UFOP.

Tot i que, en general, les emissores expressen aquest compromís públic a través d'una programació plural, ètica i ciutadana, orientada a la transformació social i a la democràcia, poques vinculen el treball a un model d'emissora pública, en el sentit preconitzat per la UNESCO (2001) o per l'SRP, de gestió basada en els principis d'autonomia i control social. Aquí rau una contradicció permanent a l'ecosistema mediàtic del país. Pretén ser públic quant al contingut dels seus programes, però és incapaç d'assumir la integritat dels altres requisits del concepte.

Conclusions

La ràdio universitària al Brasil és un concepte ampli i dinàmic, amb dimensions vinculades a la naturalesa de la llicència educativa i als objectius centrats en la promoció de l'educació, la cultura i la ciutadania. Per això, la definició dominant és una emissora educativocultural que divulga manifestacions culturals i artístiques, promou la diversitat cultural, ofereix espai per a expressions locals i regionals, i fomenta el debat sobre qüestions socials, i que també dona veu a minories i grups subrepresentats. Aquesta realitat de les emissores està lligada a la caracterització de la mateixa universitat i al seu compromís amb la comunitat on opera. La formació dels individus, la capacitació professional, el reconeixement i el respecte de la diversitat cultural, les accions de promoció de la ciutadania i la reflexió sobre el món constitueixen la base de la tríada universitària ensenyament × investigació × extensió. Les emissores universitàries no s'adscriuen a un d'aquests tres eixos, sinó que els travessen i s'articulen amb les intervencions socials, la construcció i la difusió del coneixement, la formació, i el desenvolupament social. La caracterització d'aquestes emissores a partir de la comprensió de la universitat i de l'espai que ocupen està directament vinculada a aquesta dimensió educativocultural, no només dels continguts, sinó també dels processos i dels temes.

A aquesta dimensió s'hi sumen altres facetes, com ara l'emissora alternativa de qualitat, diversa quant a temes, formats, gèneres i selecció de veus; l'emissora institucional, que serveix com a canal de divulgació de les activitats i valors de la universitat, cosa que inclou la promoció d'esdeveniments acadèmics, investigacions, cursos i, sobretot, la divulgació científica, i l'emissora que promou la ciutadania mitjançant la difusió d'informació que pugui contribuir a millorar la qualitat de vida de la població. Aquí veiem les arrels de la ràdio, propera al públic i activa, en diàleg amb la premissa de la diversitat i la difusió de coneixements aplicats a la vida quotidiana local. Aquestes accions integren també la faceta de formació humana dels alumnes, que dialoguen amb la comunitat regional i pensen la informació a partir de les demandes regionals, i la formació professional, basada en la varietat de continguts produïts i formats utilitzats i en la recerca d'adequació a un perfil editorial específic. Aquesta formació moltes vegades es veu impactada per la manca d'infraestructura i recursos humans o financers per a qualsevol actualització professional, per fer produccions especials o per assegurar un seguiment proper dels alumnes. La ràdio com a espai de qualitat informativa, principi compartit amb les universitats i la ràdio pública, apareix també com a marcador d'autoidentificació per a les emissores analitzades.

Encara que hi hagi una política pública per integrar les ràdios universitàries sota l'ordre de les institucions federals d'ensenyament superior al Servei de Radiodifusió Pública, a través de la Xarxa Nacional de Comunicació Pública, reconèixer-les com a emissores públiques en un sentit més ampli — més enllà de les característiques de la seva programació, que pot incorporar dimensions com l'autonomia financera, la participació i el control social en la gestió— encara és una conquesta futura que depèn de comprendre millor la lògica d'un sistema veritablement complementari.

En part, aquesta manca de comprensió prové de factors estructurals i històrics que han condicionat la formació del sistema brasiler de mitjans de comunicació. Des de la dècada del 1930, la lògica de mercat basada en interessos polítics i empresarials ha predominat, cosa que ha enfortit el model de ràdio comercial. El Servei de Radiodifusió Pública és un nouvingut a l'ecosistema mediàtic del país. Tot i que estava previst a la Constitució del 1988, no va ser fins al 2008 quan es van definir els principis i els objectius del Servei de Radiodifusió Pública i es va crear la primera empresa pública de comunicació. L'EBC té una autonomia condicional, perquè depèn del pressupost públic per al seu funcionament i els seus directius són nomenats pel Govern federal. Tot i això, durant el període 2016-2022, amb els governs dels presidents conservadors Michel Temer i Jair Bolsonaro, l'empresa va patir intervencions severes en el seu funcionament, i es van restringir la participació social i la independència de gestió. Les polítiques d'acostament de les emissores universitàries a l'esfera pública també es van interrompre en aquell període. Actualment, s'estan reprenent a causa de l'interès del Govern de centreesquerra a ampliar la base de visibilitat política.

El desafiament d'integrar les emissores universitàries a l'esfera pública depèn de la maduració dels mecanismes institucionals que sustenten el Servei de Radiodifusió Pública en totes les dimensions, ja sigui en la gestió del sistema, en la construcció de polítiques públiques efectives o per part de les universitats que gestionen els canals, cosa que implica ampliar la comprensió de les seves activitats més enllà de la difusió institucional, i vincular-la a principis d'autonomia, participació i control social.

Un dels desafiaments de la investigació sobre la radiodifusió universitària brasilera és comprendre el lloc dels sistemes de deliberació i participació pública en la seva organització. L'anàlisi, però, s'ha de construir tenint en compte el context divers d'aquestes emissores —sigui en relació amb la gestió financera, el reconeixement en l'estructura universitària, el vincle amb els processos de formació dels estudiants o la llibertat respecte a les definicions editorials i programàtiques. Observar les formes de participació de la societat civil a la radiodifusió universitària brasilera requereix comprendre el seu lloc en la comunicació pública i l'impacte dels moviments del sistema polític en el seu desenvolupament.

Finançament

Aquesta recerca s'ha portat a terme en el marc de la convocatòria del Programa Pós-Graduação em Comunicação de la Universidade de Brasília n.03/2024, finançada per l'agència de desenvolupament brasilera Capes - Coordenação de Aperfeiçoamento de Pessoal de Nível Superior.

Notes

1. La política de comunicació vista com a “flux de decisions públiques dirigides a mantenir l'equilibri social o a introduir desequilibris tendents a modificar aquesta realitat”. Per Saravia, des d'una perspectiva més objectiva i operativa, les polítiques públiques es poden entendre com un sistema de decisions públiques orientades a accions o omissions preventives o correctives, destinades a mantenir o modificar la realitat d'un sector o més de la vida social, mitjançant la definició d'objectius i estratègies d'acció i l'assignació dels recursos necessaris per assolir els objectius establerts (Saravia, 2006: 29).
2. La UNESCO defineix la radiodifusió pública com aquella que no és comercial ni controlada per l'Estat. “L'única raó de ser de la radiodifusió pública és prestar servei públic. I l'organisme públic de radiodifusió és la veu que arriba a tots els ciutadans. Els organismes públics de radiodifusió permeten l'accés i la participació en la vida pública. Desenvolupen el coneixement, amplien els horitzons i permeten a les persones comprendre's millor a si mateixes en millorar el seu coneixement dels altres i del món.” (UNESCO, 2001, p. 7). Considera que el servei

s'ha de guiar pels principis de: a) universalitat, la radiodifusió pública adreçada a tothom; b) diversitat, que complementa la idea del primer principi i apunta a la importància de la pluralitat quant a gèneres de programes, temes tractats i públics d'interès; c) independència, basada en la circulació d'una varietat d'idees i opinions, lliure de les limitacions dels interessos privats, polítics i comercials, i d) diferenciació, que apunta a la necessitat de produir, difondre i crear continguts plurals que abastin una varietat de gèneres i formats.

3. La Llei 11652, que va crear el Servei de Radiodifusió Pública i l'Empresa Brasil de Comunicação, en l'article 15 estableix l'obligació de mantenir un comitè editorial i de programació, òrgan tècnic de participació institucionalitzada de la societat a l'EBC, de caràcter consultiu i deliberatiu, compost per onze membres proposats per entitats representatives de la societat, mitjançant triple llista, i designats pel president de la República.
4. No és possible garantir estabilitat i permanència a la feina dels consells. En el cas concret de l'Empresa Brasil de Comunicação, un escenari de disputes polítiques i inestabilitat va portar a la dissolució del Consell d'Administració el setembre del 2016, seguida d'una sèrie d'intervencions en les activitats de l'EBC, que van desembocar en la seva inclusió en el Programa Nacional de Privatització el 2021 (Nitahara i Rego Monteiro da Luz, 2021). L'EBC va reprendre el debat sobre la participació de la societat civil amb la reglamentació del Comitè Editorial i de Programació segons el Decret 12005 d'abril del 2024 i la publicació de les convocatòries per a la composició del Comitè de Participació Social, Diversitat i Inclusió, i del Comitè Editorial i de Programació l'octubre del 2024.

Referencias

- Bianco, N.R. Del, i Pinheiro, E.B. (2017). Tensionamentos do viés educativo na origem e atuação do serviço de radiodifusão pública brasileiro. En: N.R. Del Bianco, L. Klockner i L.A. Ferraretto. (Org.). *80 anos das rádios Nacional e MEC do Rio de Janeiro*. 1a edició. EDIPUCRS, v. 01, p. 12-32.
- Brasil (2008). Lei nº 11.652, de 7 de abril 2008. Institui os princípios e objetivos dos serviços de radiodifusão pública explorados pelo Poder Executivo [...]. Presidência da República. Casa Civil. Subchefia para Assuntos Jurídicos.
- Brasil (1988). Constituição da República Federativa do Brasil. Senado Federal.
- Brasil (2015). Portaria nº 4335/2015/SEI-MC, de 17 de setembro de 2015.

- Casajús, L. (2018). La articulación académica y la participación de los estudiantes en la radio universitaria. La experiencia de Radio UNDAV. A: D. Martín-Pena, i A. Vivas Moreno (Org.). *Rádios universitàries en marxa: hacia la construcció de una contra agenda mediàtica*. 1ª ed. Undav Ediciones.
- Casajús, L. (2012). La radio universitaria en las redes sociales: Características y posibilidades de desarrollo en un nuevo entorno". A: C. Espino Narváez, i D. Martín Pena, (Eds.). *Las radios universitàries, más allá de la radio*. Editorial UOC.
- de Deus, S. (2006). Rádios Universitárias Públicas: compromisso com a sociedade e com a informação. *Em Questão*, 9(2), 327–338. <https://seer.ufrgs.br/index.php/EmQuestao/article/view/77>
- EBC (2021). Norma da Rede Nacional de Comunicação Pública / Rádio – NOR 402. <https://scur.cat/3X9DHG>
- EBC (2024a). Mapa interativo da Rede Nacional de Comunicação Pública. <https://rncp.ebc.com.br/>
- EBC (2024b). Encontro reúne emissoras parceiras para debater fortalecimento da RNCP. Institucional EBC. <https://scur.cat/LCXDD4>
- Kischinhevsky, M., Mustafá, I., Pieranti, O.P., i Hang, L. (2019). Rádios Universitárias no Brasil: Um Campo em Constituição. *Revista Latinoamericana de Ciencias de la Comunicación*, v. 15, p. 132-142. DOI: 10.55738/alaic.v15i29.496.
- Kischinhevsky, M., Mustafá, I., Machado, L., i Ludmila, R. (2022). Rádios universitárias no Brasil: expansão em risco. 45º Congresso Brasileiro de Ciências da Comunicação – UFPB. <https://portalintercom.org.br/anais/nacional2022/resumo/0802202218023162e990e767645.pdf>
- Kischinhevsky, M., i Mustafá, I. (2018). Diversidade de experiências e desafios na gestão de rádios universitárias. 41º Congresso Brasileiro de Ciências da Comunicação. Joinville. <https://portalintercom.org.br/anais/nacional2018/resumos/R13-0266-1.pdf>
- Kunsch, M.M.K. (2009). *Planejamento de relações públicas na comunicação integrada*. Summus Editorial.
- Lopes, P.F., i Souza, R. (2020). As rádios universitárias como espaços de fortalecimento de uma política pública em radiodifusão. *Mídia E Cotidiano*, 14(1), 204-219. <https://doi.org/10.22409/rmc.v14i1.38420>
- Lopez, D.C. (2019). Radios universitarias en escenario de convergencia: Reflexiones sobre la formación profesional y el papel de las universidades. *Chasqui Revista Latinoamericana de Comunicación*, 140, 233-246. <https://doi.org/10.16921/chasqui.v0i139.3537>
- Martín-Pena, D., Lopez, D.C., i Freire, M. (2023). Innovation, platformization and training: a challenge for college radio in Spain. *Revista De Comunicación*, 22(1), 255–272. <https://doi.org/10.26441/RC22.1-2023-3088>
- Martín-Pena, D., i Giorgi, M. (2019). *La radio universitaria como alternativa de formación y comunicación*. Documentos de trabajo Fundación Carolina. https://www.fundacioncarolina.es/wp-content/uploads/2019/10/DT_FC_17.pdf.
- Ministério das Comunicações (2022). *Rádio e TV com fins exclusivamente educativos*. <https://www.gov.br/mcom/pt-br/assuntos/radio-e-tv-aberta/radio-e-tv-educativa-mcom>
- Miola, E. (2010). Produção negociada de políticas de radiodifusão pública: a participação da sociedade no Conselho Deliberativo da Fundação Cultural Piratini. *Intexto*, (21), 101–119. <https://seer.ufrgs.br/index.php/intexto/article/view/11055>
- Nitahara, A., i Rego Monteiro da Luz, C. (2021). O Desmonte da Participação Social na EBC. *Revista Eletrônica Internacional De Economia Política Da Informação Da Comunicação E Da Cultura*, 23(2), 22–37. <https://periodicos.ufs.br/epitic/article/view/13770>
- Pinheiro, E.B. (2019). Radiodifusão sonora pública do Brasil: o processo de conformação do serviço e os desafios de sua integração no ambiente digital. 545 f., il. [Tesi doctoral]. Universidade de Brasília.
- Sampaio, R.C.; i Lycarião, D. (2021). *Análise de conteúdo categorial: manual de aplicação*. Enap.
- Saravia, E. (2006) Introdução à Teoria da Política Pública. A: E. Saravia, i E. Ferrarezi (org.). *Políticas públicas; coletânea* – vol. 1.Enap.
- Teixeira, N., i Medeiros, R. (2019). Bases históricas para os modelos de programação das rádios universitárias públicas. *Revista Brasileira de História da Mídia*. Vol. 8, n. 1. <https://doi.org/10.26664/issn.2238-5126.8120197280>
- Unesco (2001). *Public Broadcasting: Why? How?*. <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001240/124058Eo.pdf>.
- Vázquez Guerrero, M. (2021). O rádio universitário iberoamericano: importância e desafios. *Radiofonias – Revista De Estudos Em Mídia Sonora*, 12(1), 23. <https://periodicos.ufop.br/radiofonias/article/view/4998>
- Vázquez Guerrero, M. (2012). La radio universitaria en México y España. Estudio de la participación y formación de los jóvenes. [Tesi doctoral]. Universitat Pompeu Fabra. <http://www.tdx.cat/handle/10803/84113>
- Zuculoto, V. (2021). *A programação de rádios públicas brasileiras*. Editora Insular.